

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU

DOROTEJA KRIVIĆ

MODELI MASOVNE KOMUNIKACIJE ZA RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: doc. dr. sc. Jelena Jurišić

Zagreb, rujan 2018.

SAŽETAK

U razdoblju Hladnog rata mnoge azijske i afričke pretežno poljoprivredne zemlje započinju proces dekolonizacije. Međutim, iako su izborile neovisnost, suočile su se s novim problemima: uništenim gospodarstvom i općim siromaštvom. Na svjetskoj političkoj sceni objedinjene su u naziv - zemlje Trećeg svijeta. Ekonomski i društveni nesklad u svijetu uzrokovali su jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja, što su Sjedinjene Američke Države uzele u zadatak iskorijeniti. Masovni mediji smatrali su se u tome glavnim alatom. Stoga su vodeći američki komunikolozi, a kasnije i mnogi iz drugih dijelova svijeta, počeli razvijati modele masovne komunikacije za razvoj ruralnih područja. Ti modeli danas su okupljeni u znanstvenoj disciplini pod nazivom razvojna komunikacija (eng. *Development Communication*).

Ključne riječi: masovni mediji, razvojna komunikacija, ruralni razvoj

ABSTRACT

In the Cold War period many Asian and African predominantly agricultural countries begin the process of decolonization. However, despite the independence, they were faced with new problems: the ruined economy and the general poverty. Globally they have been known as the Third World countries. Economic and social disparities caused the gap between developed and underdeveloped countries. The US tried to eradicate it. The mass media were considered as the main tool. Therefore, leading US media scientists, like many later, have begun to develop mass communication models for the development of rural areas. Today, these models are gathered in the scientific discipline called Development Communication.

Key words: mass media, development communication, rural development

SADRŽAJ

1. UVOD	5
2. PARADIGME RAZVOJNE KOMUNIKACIJE	6
2.1. Dominantna paradigma	6
2.2. Paradigma ovisnosti	7
2.3. Nova paradigma	8
3. LINEARNI MODELI RAZVOJNE KOMUNIKACIJE	10
3.1. Model Daniela Lernerera	10
3.2. Model Wilbura Schramma	11
3.3. Model difuzije inovacija Everetta Rogersa	12
4. DVOSMJERNI MODELI RAZVOJNE KOMUNIKACIJE	14
4.1. Teorija antidijaloškog djelovanja Paula Freirea	14
4.2. Teorija razvojne komunikacije Nore Quebral	15
4.3. Drugi razvoj Jana Servaes	16
5. ZAKLJUČAK	17
6. POPIS KORIŠTENIH IZVORA	19

1. UVOD

Nakon Drugog svjetskog rata, zaoštavanje odnosa između Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) uzrokovalo je brojna previranja na globalnoj političkoj sceni. Najznačajnija promjena je neovisnost bivših europskih kolonija. Ipak, bez odgovarajućeg modela razvoja, njihova budućnost bila je neizvjesna.

Odmjeravanje snaga dviju velesila posljedično je svijet dovelo do podjele na komunistički istok i kapitalistički zapad. Dekolonizirane države, ogorčene na nekadašnju potlačenost i ugnjetavanje, nisu se željele prikloniti niti jednoj strani već su prihvatile ideju nesvrstanih. Međutim, SAD-u i SSSR-u politika nesvrstanoosti nije odgovarala. Iako siromašne i gospodarski uništene, bogatstvo njihovih prirodnih resursa i obilje jeftine radne snage činilo ih je i dalje atraktivnima za kontrolu i nadzor. Uvidjevši da bi njihovu naklonjenost mogli dobiti jedino suzbijanjem siromaštva, pojedine zemlje izvan Trećeg svijeta ponudile su svoj prijedlog rješenja. Jedino zajedničko bilo im je viđenje masovnih medija kao katalizatora promjena. Ipak, njihovi sustavi vrijednosti bili su različiti, stoga mnogi smatraju da je razdoblje Hladnog rata ujedno i sukob dominacija dviju ideologija (komunističke i kapitalističke) na poligonu nerazvijenih zemalja.

Razvoj ruralnih područja u Hrvatskoj posredstvom masovnih medija se ne istražuje. Temeljem pregleda literature pružen je sažeti prikaz obrazaca razvoja za pokretanje agrarnog društva nerazvijenih zemalja duž tradicionalno-modernog kontinuuma. Doprinos je to ovog rada jer pruža uvid u jedno, za hrvatske komunikacijske znanosti, malo poznato područje.

U radu će najprije biti izložene glavne paradigme unutar kojih su oblikovani modeli razvoja. Drugi dio rada predstaviti će najznačajnije američke teoretičare razvoja i njihovu viziju modernosti. Posljednji dio objedinjuje imena znanstvenika koji su na temelju sovjetske ideologije ili kombinacijom istočnog i zapadnog sustava vrijednosti koncipirali suvremeni model razvoja, a kasnije i novu znanstvenu disciplinu nazvanu razvojno komuniciranje (eng. *Development Communication*).

2. PARADIGME RAZVOJNE KOMUNIKACIJE

U vrijeme hladnoratovskog razdoblja SAD i SSSR promicale su vlastite, oprečne vizije moderne budućnosti. SAD i njezini zapadno-orijentirani pristaše zagovarali su etnocentrično nametanje zapadnih vrijednosti. Nasuprot tome, SSSR je promicao razvojne strategije temeljene na socijalističkoj i komunističkoj filozofiji. Ideje jednih i drugih u konačnici su urodile nastankom triju paradigmi razvoja: dominantnom, paradigmom ovisnosti i novom paradigmom.

2.1. Dominantna paradigma

Modernizacijska, poznatija pod nazivom dominantna paradigma (eng. *Modernization or Dominant paradigm*), zapadni je model razvoja zemalja, aktualan tijekom 50-ih i 60-ih godina. Temeljila se na pretpostavci da se razvoj neke zemlje može odrediti isključivo ekonomskim parametrima poput bruto domaćeg proizvoda i bruto domaćeg proizvoda po stanovniku. Prema njoj, razvoj je moguće postići isključivo povećanjem produktivnosti, gospodarskim rastom, industrijalizacijom, novim tehnologijama, urbanizacijom i centralnim planiranjem (Kumar, 2011: 9). Budući da je paradigma predstavljala zapadni, točnije američki model razvoja, naišla je na neodobravanje u mnogim zemljama Trećeg svijeta, osobito onima s područja Latinske Amerike.

Stanoviti broj teoretičara razvoja na čelu s Everettom Rogersom smatrali su kako dominantna paradigma ne može polučiti napredak u novonastalim zemljama u razvoju (Kumar, 2011: 10). Naime, temeljni nedostatak paradigme jest generaliziranje uzroka nerazvijenosti, slijedom čega se zemlje u razvoju (različitih povijesnih, kulturnih i političkih sustava) grupiraju u cjelinu poznatu kao zemlje Trećeg svijeta. Pored toga, tijekom razvoja industrijaliziranih zemalja (prema ovoj paradigmi) smatra se jedinim ispravnim modelom izlaska iz siromaštva (Collins, 1988: 14).

Ipak, Daniel Lerner i Wilbur Schramm bili su najveći zagovornici dominantne paradigme. Pretpostavljali su da je uzrok nerazvijenosti zemlje pojedinac, zarobljen u tradicionalnom životnom obrascu društva. Prema navodu Collins (1988: 14), Lerner i Schramm su smatrali kako tradicionalan način života mora biti izbrisan da bi nerazvijeno agrarno društvo moglo postati svojevrsna *tabula rasa*, kojoj bi se potom nametnuo zapadnjački model razvoja. „Svrha masovnih medija u ovoj paradigmi bila je mobilizirati ljudske resurse kako bi se stare norme, stavovi i ponašanja zamijenili novima, radi stimuliranja veće produktivnosti“ (Hedebro, 1982: 15). Slijedom toga, pristaše dominantne paradigme masovnu su komunikaciju smatrali važnim alatom za educiranje nazadnih društava o vještinama koje su nužne za uključanje u moderno zapadno-orijentirano društvo (Collins, 1988: 15).

2.2. Paradigma ovisnosti

Paradigma ovisnosti (eng. *Dependency paradigm*) nastala je 70-ih godina kao kritika dominantne paradigme. Znanstvenici Paul Baran, Gunder Frank i John Galtung tvrdili su kako se odgovornost za nerazvijenost ne može tražiti unutar pojedinca, već u međudnosu razvijenog i nerazvijenog društva (Collins, 1988: 15). Prema njihovom shvaćanju, unatoč tome što je razdoblje kolonijalizma završilo, nekadašnje imperijalističke sile i dalje su nastojale zadržati dominaciju u zemljama Trećeg svijeta, kako bi nastavile s crpljenjem njihovih prirodnih resursa. U prilog tome, Servaes tvrdi kako je kontrola nerazvijenih zemalja nastavljena i nakon dekolonizacije, ali pod krinkom financijske i tehnološke pomoći za prevladavanje nerazvijenosti (Servaes, 1983, prema: Collins, 1988: 112). Brazilski pedagog Paulo Freire taj proces naziva kulturnom invazijom. Hedebro (1982) u svojoj knjizi piše kako je ovaj novi način dominacije poduprijet i masovnim medijima, to jest međunarodnim protokom informacija, prema kojemu se zemlje u razvoju uvijek nalaze na prijemnom kraju, a rijetko na strani pošiljatelja informacije. Širenjem konzumerizma i zapadnog stila življenja, koji se ne uklapa u ekonomski i društveni obrazac zemalja u razvoju, masovni mediji produbili su društvenu nejednakost. Slijedom toga, teoretičari ovisnosti poput Ronalda H. Chilcotea, Fernanda Henriquea Cardosa i Anibala Quijana složili su se kako je suvremena nerazvijenost kreirana istim procesom ekspanzije kao i razvoj kapitalizma, dakako, uz korištenje masovnih medija kao najmoćnijeg alata (Kumar, 2011: 10).

2.3. Nova paradigma

Multidimenzionalna paradigma (eng. *Multi-dimensional* ili *Grass-roots paradigm*) istaknula se 1980-ih kao nastavak paradigme ovisnosti, koja je naglašavala pretvorbu zapadno-orijentiranih kapitalističkih u istočno-orijentirane socijalističke ili komunističke stilove (Collins, 1988: 18). Međutim, to nije bila garancija da će narodu biti dozvoljeno aktivno sudjelovanje u odlukama koje utječu na njihov život. Stoga se nastavilo tragati za modelom koji neće jedan tip imperijalizma zamijeniti s drugim, već onim „[...] u kojem će ekonomski, politički, društveni, kulturni i komunikacijski aspekti strukturnog procesa razvoja biti međusobno povezani, ne samo na nacionalnoj već i na lokalnoj razini“ (Servaes, 1983, prema: Collins, 1988: 18). Ubrzo je razvijen model sudjelovanja (eng. *Participatory model*). Nastao na dijaloškoj paradigmi Paula Freirea i UNESCO-ovom naglasku na razmjerni informacija¹, ovaj model naglašava važnost lokalne zajednice i *bottom-up* pristupa u komunikaciji.

U okolnostima znanstvenih previranja oko novonastale paradigme, azijska teoretičarka razvoja Nora Quebral sve ideje pod okriljem multidimenzionalne paradigme sabrala je u novu disciplinu nazvavši je razvojno komuniciranje. Prema Manyozo (2012: 17) „[t]o je zapravo grupa modela za transformaciju političke ekonomije zemalja u razvoju na način da se dopusti pojedincima, zajednici i društvu da odredi smjer i beneficije svojeg razvoja“.

---

¹ Na konferenciji u Beogradu 1977. godine, predstavnici UNESCO-a istaknuli su da u razvojnom procesu treba poticati dvosmjernu komunikaciju na svim razinama. Generalni stav UNESCO-a bio je da se participacija događa kroz medije, omogućavanjem *feedbacka*.

Jedan od danas vodećih znanstvenika iz ovog područja, Jan Servaes (prema: Collins, 1988: 112), multidimenzionalnu paradigmu smatrao je pomalo nerazumljivom, stoga daje nacrt za njezinu nadogradnju te svoj prijedlog paradigme naziva drugi razvoj (eng. *Another development*). Budući da su dosadašnje paradigme vertikalno usmjerene (pristupi *top-down* ili *bottom-up*), Servaes naglašava važnost horizontalne komunikacije (u smjerovima: osoba - osoba, selo - selo, selo - grad). Pri tome zagovara model sudjelovanja temeljen na interpersonalnoj komunikaciji, s potporom masovnih medija. Uvidjevši zamah kojim je razvojno komuniciranje steklo reputaciju u području komunikologije, vodeći azijski komunikolog Alexander G. Flor (2007) ovu disciplinu pridružio je *Četirima teorijama tiska*² (medija), nazvavši je petom teorijom.

---

² Frederick S. Siebert, Wilbur Schramm i Theodore Peterson smatrali su da masovni mediji neke zemlje poprimaju oblik političke strukture. Slijedom toga, postavljaju četiri teorije tiska: autoritarnu, liberalnu, društveno-odgovornu i sovjetsko-komunističku (vidi više: Kunczik i Zipfel, 2006).

3. LINEARNI MODELI RAZVOJNE KOMUNIKACIJE

Godine 1947. na sveučilištu Harvard, George Marshall iznio je svoj gospodarski plan obnove poslijeratne Europe. Iako je izrađen sa svrhom suzbijanja siromaštva i bijede, mnogi ga smatraju taktikom za zaustavljanje sovjetskog i širenje američkog utjecaja u Europi. U svojem govoru Marshall je istaknuo kako je zadatak SAD-a iskorijeniti društveni i ekonomski nesklad u svijetu. Očigledno, pri tome nije mislio samo na europske zemlje, već i na novonastale, postkolonijalne. Prema predviđanju plana, zemlja u razvoju mogla je samostalno izraditi projekt ili program razvoja, kojeg bi SAD financirao nakon procjene njegove valjanosti. No, SAD su bile svjesne kako zemlje Trećeg svijeta nemaju financijskih resursa kao ni dostatnog intelektualnog kapitala za kreiranje svojih programa razvoja pa su im ponudile rješenje. Njihove razvojne programe osmislić će istraživači sa Sveučilišta Columbia, točnije sa Zavoda za primijenjena društvena istraživanja.

3.1. Model Daniela Lenera

Objavivši 1958. knjigu *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Daniel Lerner udario je temelje modernizacijske paradigme. U svojem najznačajnijem djelu Lerner se bavi procesom modernizacije Bliskog istoka.

Tijekom 1950. i 1951. Zavod za primijenjena društvena istraživanja na sveučilištu Columbia postavio je Lenera na čelo istraživanja tijekom modernizacije u tradicionalnim bliskoistočnim zemljama. Provedeno je 1.600 intervjua u šest zemalja Bliskog istoka: Iranu, Egiptu, Turskoj, Siriji, Libanonu i Jordanu. Istraživši tijekom društveno-političkih prilika u tim zemljama, Lerner je zaključio kako se proces modernizacije odvija po uzoru na zapadni model, u tri faze. Najprije je došla urbanizacija, a s njome i moderna industrijska ekonomija. Unutar urbane matrice razvile su se dvije podfaze: pismenost i porast medija. Prema Lerneru (1958: 46), urbanizacija povećava pismenost, a ova pak povećava izloženost masovnim medijima, koji stimuliraju veće ekonomsko sudjelovanje (*per capita*) i političku participaciju (glasovanje).

Iz povijesnog tijeka modernizacije, Lerner razabire psihološki obrazac razvoja društva. Modernizaciju vidi kao „[...] fuziju racionalističkog i pozitivističkog duha“ (Lerner, 1958: 45). Prema Collins (1988, 50), Lerner smatra kako je tijek modernizacije nemoguć ako društvena individua prije toga ne usvoji mobilnu osobnost (eng. *mobile personality*). To znači da osoba, koja ima sposobnost identifikacije sebe s novim aspektom okoline, može prihvatiti nešto novo, unatoč uobičajenim iskustvima. Empatija – sposobnost viđenja sebe u situaciji bližnjega – za Lenera je temeljno obilježje mobilne osobnosti. Naime, „[a]ko pojedinac (rođen u tradicionalnom okruženju) usvoji empatiju, može sebe zamisliti kako odbija tradicionalnu kulturu, usvaja modernu i ponaša se u skladu s njome“ (Lerner, 1967: 124). Uvjerena je da empatiju razvijaju masovni mediji. To potkrjepljuje navodom jednog Iranca: „Filmovi su kao učitelji: govore nam što da radimo, a što ne“ (Lerner, 1967: 125).

Dakle, za Lenera su mediji snažan katalizator promjena u tradicionalnim društvima jer su multiplikator ideja i informacija pogodnih za nacionalni razvoj. Baveći se poviješću modernizacije, primijetio je kako je europeizacija utjecala na gornje slojeve društva, dok je modernizacija imala šire djelovanje; prožela je javnu i privatnu sferu života. U skladu s time, prema Collins (1988, 45) Lerner je razdvojio i djelovanje medija: europeizacija koristi tzv. *class media*, a modernizacija masovne medije.

Slijedom navedenog, možemo zaključiti kako su za Lenera elementi dinamike razvoja: mobilna osobnost, masovni mediji geografska pokretljivost (Lerner, 1958). Međutim, on izostavlja objašnjenje zašto bi se neka zemlja trebala razvijati, na koji način i u što bi se trebala razviti.

3.2. Model Wilbura Schramma

Wilbour Schramm nadogrudio je Lernerovo poimanje modernizacije. Većinu svojeg znanstvenog djelovanja posvetio je utjecaju medija na razvoj zemalja Trećeg svijeta. Rezultate istraživanja i iz njih proizašle zaključke sabrao je u knjizi *Mass Media and National Development* (1964), njegovom najznačajnijem djelu koje se danas smatra osnovom razvojne komunikacije.

Suštinu razvoja nerazvijene zemlje Schramm vidi u povećanju ekonomske produktivnosti društva. Industriju smatra najproduktivnijim sektorom. Stoga je njegovo mišljenje kako modernizacija treba krenuti od poljoprivrede (primarnog sektora), jer ako se postigne samodostatnost u toj gospodarskoj grani, društvo više neće biti pretežno agrarno, stoga će postepeno prijeći na rad u industrijskom sektoru (Schramm, 1964: 21-23 str). Masovni mediji za Schramma su most prema modernizaciji. Tvrdi kako bi mediji trebali „[...] ubrzati i olakšati društvenu transformaciju koja je potrebna ekonomskom razvoju“ (Schramm, 1964: 27). Slijedom toga, Schramm je predložio šest osnovnih zadataka masovne komunikacije u razvojnom procesu: (1) komunikacija mora biti korištena kao doprinos osjećaju nacionalnosti; (2) komunikacija se mora koristiti kao glas nacionalnog planiranja; (3) komunikacija mora biti korištena u svrhu educiranja o novim vještinama; (4) komunikacija mora doprinijeti proširenju tržišta; (5) paralelno s razvojem nacionalne strategije razvoja, mediji moraju pripremati ljude za svoju novu ulogu; (6) mediji moraju postići da društvo u razvoju igra ulogu nacije među narodima (Chu, 1994: 37).

Temeljem navedenog, Schramm svoj model razvoja temelji na kultiviranju osjećaja nacionalnosti, širenju tržišta, usvajanju i primjeni novih vještina te učenju nove građanske uloge. Za njega je zemlja u razvoju zarobljena unutar tradicionalnog obrasca života. Ekonomski i društveni razvoj vidi jedino u kontekstu primjene modela hipodermičke igle³ (eng. *Hypodermic needle model*), korištenjem jednosmjernog, komunikacijskog pristupa *top-down*. Drugim riječima, medije smatra odgovornima za uspostavu „klime modernizacije“ (Schramm, 1964).

3.3. Model difuzije inovacija Everetta Rogersa

Na liniji zapadno orijentiranih kreatora razvoja našao se i američki sociolog Everett Rogers. Modernizaciju vidi kao dvostupanjski proces: za njega je to ponajprije modifikacija tradicionalnog društvenog sustava, koju posljedično prate i tehnološke promjene. Rogers smatra, da bi nerazvijena zemlja napredovala, u njezino društvo potrebno je raspršiti informaciju o inovaciji, to jest u ljudsku svijest usaditi postojanje novih vještina i ideja

---

³ Model hipodermičke igle je pristup prema kojem mediji, poput šprice, izravno ubrizgavaju ideje, mišljenja i vjerovanja, pasivnoj publici, koja nema načina da se tim utjecajima odupire. Na taj način usmjeravaju se njihova mišljenja, stavovi i djelovanja.

(Rogers, 1983). Slijedom toga, razvija model difuzije inovacija (eng. *Diffusion of innovations*) u kojem, poput svojih prethodnika, komunikaciju smatra najsnažnijim sredstvom za provođenje promjena. Spomenuti model prvi puta razrađuje 1962. u istoimenoj knjizi, danas klasiku s područja razvojnog komuniciranja.

Za razliku od svojih prethodnika, koji su razvojno komuniciranje temeljili na linearnom modelu, Rogers preuzima Lazarsfeldov dvostupanjski model komunikacije (eng. *Two-step flow of communication model*). Masovne medije smatra najbržim i najučinkovitijim kanalom za širenje informacija o inovaciji. Ipak, smatra da se unutar društva znanje i svijest o inovaciji učinkovitije raspršuje preko posrednika – *opinion leadera*, koji potom interpersonalnom komunikacijom izravno doprinose uvjeravanju individue da usvoji i primijeni inovaciju (Rogers, 1983). Ovaj tok usađivanja promjene u svijest pojedinca Rogers kasnije naziva difuzijom, odnosno „procesom putem kojeg se inovacija [u obliku informacije] raspršuje kroz komunikacijske kanale, tijekom vremena, među članovima društvenog sustava“ (Rogers, 1983: 5). Dakle, za Rogersa je usvajanje inovacije proces od pet koraka. Individua najprije dolazi do saznanja o inovaciji. Potom formira stav o njoj i odlučuje o tome hoće li je prihvatiti. Ako je persuazija *opinion leadera* bila učinkovita, individua u daljnjim koracima primjenjuje inovaciju i potvrđuje ju kroz odobravanje; traganjem za dodatnim informacijama ili sličnim novim inovacijama. (Rogers, 1983). Slijedom navedenog, Rogers persuaziju (tj. proces uvjeravanja) smatra najvažnijim elementom difuzije. Na temelju učinkovitosti njezina djelovanja, tj. brzini primjene inovacije, individue raspoređuje u pet kategorija: inovatore, rane usvojitelje, ranu većinu, kasne usvojitelje i mlitavce (Rogers, 1983).

Može se zaključiti kako je Rogersov najveći doprinos u razvojnog komuniciranju dvostruki zaokret u promjeni smjera istraživanja utjecaja komunikacije na nacionalni razvoj. Davanjem primata ljudskom (a ne ekonomskom) aspektu razvoja, Rogers je najprije promijenio fokus istraživanja. Stvaranjem međuovisnosti masmedijske i interpersonalne komunikacije unutar modernizacijskog procesa jasno je naglasio snagu svake od njih. Time je dao do znanja da dotadašnji linearni komunikacijski modeli ne mogu biti učinkoviti pokretači razvoja u mjeri u kojoj se to od njih očekuje. Iako to nije izravno naglasio, dao je naznake da je pokretanje zemlje duž modernizacijskog kontinuuma nemoguće bez *feedbacka* s lokalne razine. To su prepoznali kasniji istraživači razvojnog komuniciranja koji su na temeljima Rogersovog koncepta osmislili nove paradigme razvoja.

4. DVOSMJERNI MODELI RAZVOJNE KOMUNIKACIJE

Azijski i latinoamerički teoretičari razvoja s negodovanjem su gledali na američke, zapadno-orijentirane modele razvoja. Temeljeni na jednosmjernoj masovnoj komunikaciji i difuziji ciljanih informacija doimali su se više kao sredstvo propagande i manipulacije nego katalizator promjena. Stoga se predlagao zaokret prema participativnoj (horizontalno-vertikalnoj) komunikaciji u kojoj je veći naglasak stavljen na interpersonalno komuniciranje.

4.1. Teorija antidijaloškog djelovanja Paula Freirea

Brazilski pedagog Paulo Freire, jedan od najznačajnijih teoretičara s područja odgoja i obrazovanja, u zemljama Trećeg svijeta proveo je niz istraživanja o međuovisnosti obrazovanja i komunikacije među ruralnim stanovništvom. Produkt toga su njegove dvije najpoznatije knjige: *Pedagogy for the Oppressed* (1970) i *Education for Critical Consciousness* (1972).

U prvoj knjizi (hrvatskog prijevoda „Pedagogija obespravljenih“) Freire se bavi suvremenim oblikom potlačenosti naroda. Smatra da visokorazvijene zemlje, svjesne da više ne mogu koristiti represivne oblike vladanja, stvaranjem sinonima između riječi modernizacija i razvoj, sve više koriste znanost i tehnologiju kao moćne instrumente za manipulaciju. Slijedom toga, razvija teoriju antidijaloškog djelovanja. Prema njemu, današnje izrabljivanje započinje kulturnim zaposjedanjem (ili invazijom). „[...] osvajači prodiru u kulturni kontekst druge skupine, ne mareći za njezine potencijale. Pripadnicima te skupine nameću svoje viđenje svijeta i potiskuju njihovo stvaralaštvo ograničavajući im mogućnost da se izraze na svoj način.“ (Freire, 2002: 119). Kulturno zaposjedanje vodi gubljenju kulturne autentičnosti jer tzv. potlačeni (osvojeni) narod počinje usvajati vrijednosti, standarde i ciljeve osvajača. Freire (2002: 120) smatra kako se potlačenim narodom danas vlada kroz mit uvjerenja u uspon. Zapravo, kulturnom invazijom nastoji se postići da narod izgubi svoju kulturu odnosno identitet.

U drugoj knjizi Freireov fokus je na pojmu „širenje“ unutar komunikacijskog procesa u svrhu razvoja. Tvrdi kako širenje u sebi sadrži isključivo mehanički prijenos poruke superiornog izvora prema inferiornom primatelju (seljaku). Povezujući ovo s teorijom obespravljenih, smatra kako je agent poljoprivredne savjetodavne službe subjekt znanja, a seljak objekt posredničkog prijenosa. Bez dijaloga, agenti su okupatori seljačke kulture, a seljaci *blank pages* za propagandu (Freire, 2005). Stoga, kada razvojni agenti nastoje nametnuti superiorni pogled na svijet, oni zapravo sudjeluju u kulturnoj invaziji. Freire zato zagovara participaciju.

Nadalje, tvrdi da ne treba miješati pojmove modernizacija i razvoj. Freire (2002: 126) smatra da prvi može utjecati samo na izvjesne skupine, uvijek dolazi izvana, a pravu korist izvlači društvo kolonizator. „Društvo koje je modernizirano, a ne razvija se, nastaviti će – čak i ako mu se dade minimalna moć odlučivanja – ovisiti o drugoj zemlji“ (Freire, 2002: 126). Da bi se ustanovilo razvija li se neko društvo, Freire predlaže odmak od indeksa per capita i brutoprihoda. Za njega je temeljni kriterij razvoja spoznaja je li društvo „biće za sebe“. Ako nije, kriteriji pokazuju modernizaciju, a ne razvoj (Freire, 2002: 127-130).

4.2. Teorija razvojne komunikacije Nore Quebral

Proširivši elemente poljoprivredne komunikacije na nacionalnu razinu Nora Quebral postala je pionir suvremenog pristupa razvojnom komuniciranju. Prema njoj, razvojna komunikacija je „[...] umjetnost i znanost o čovjekovoj komunikaciji i njezinim promjenama u svrhu brze transformacije zemlje i njezina naroda iz siromaštva u dinamično stanje ekonomskog rasta, kao odgovor kako postići veću društvenu jednakost“ (Manyozo, 2012: 6). Quebral je pri tome istaknula riječ *umjetnost* radi potrebe za kreativnim i interpretativnim pristupom, potrebnim za stvaranje zanimljivih, informativnih i edukativnih (medijskih) sadržaja o razvoju, unutar neformalnog obrazovnog okvira (Manyozo, 2012: 6).

Uvidjevši značaj dijaloga u konceptu razvoja Quebral je s vremenom redefinirala razvojno komuniciranje. Prema novoj definiciji to je „[u]mjetnost i znanost o čovjekovoj komunikaciji, povezana s planiranom preobrazbom društva, iz stanja siromaštva u dinamičan ekonomski rast, radi veće ravnopravnosti i većeg razvijanja individualnog potencijala“ (Manyozo, 2012: 8). Tri su glavna aspekta Quebralinog redefiniranog koncepta. U fokusu

razvojne komunikacije je čovjek, a mediji su samo instrumenti unaprjeđenja razvoja. Nadalje, participacija je temeljna komponenta razvoja. Konačno, strategije razvojne komunikacije moraju biti temeljene na konkretnoj teoriji i jasnim metodama kako bi se ojačala njezina valjanost (Manyozo, 2012: 8). Manyozo (2012: 9) piše kako je najveći doprinos Quebraline nove definicije isticanje kako je razvojna komunikacija koncept planiranja promjena. Zadatak joj je stvoriti klimu za promjenu, a kroz medijske kanale približiti inovaciju pomoću koje se društvo može promijeniti. Ipak, Quebral vjeruje kako je svako društvo u svojevrsnom razvoju (Quebral, 2012: 63-64). Za nju je siromaštvo ugrožavanje jednakosti, kohezije i slobodnog protoka znanja i informacija (Quebral, 2012: 64). Prema tome, Quebral tvrdi kako razvojna komunikacija postiže svoj cilj ako se društvo razvije ne samo ekonomski već i moralno te kulturno.

4.3. Drugi razvoj Jana Servaes

Istražujući strukturu prethodnih paradigmi, Jan Servaes objedinjuje njihove dobre strane i daje prijedlog za novu, suvremenu paradigmu. Prema njegovom mišljenju, razvoj proces koji „[...] uključuje velike promjene u društvenim strukturama, popularnim stavovima, javnim institucijama [...], ubrzanje gospodarskog rasta, smanjenje nejednakosti i iskorjenjivanje apsolutnog siromaštva“ (Servaes, 1983, prema: Collins, 1988: 112). Komunikaciju vidi kao javno pravo i javnu slobodu. Collins (1988: 112-113) objašnjava da za Servaes, javnosti mora biti omogućeno participativno sudjelovanje u razmjeni informacija. No prije toga potrebno je uspostaviti okvir unutar kojeg će mediji biti profesionalni i autonomni, bez utjecaja moćne elite.

Slijedom navedenog, Servaes se zapravo zalaže za model sudjelovanja (eng. *Participatory model*) i dvosmjernu komunikaciju s naglaskom na razmjeni informacija, a ne na uvjeravajućem modelu difuzije. Radi autentičnosti, svojoj paradigmi daje ime drugi razvoj. Nadalje, važnim načelima komunikacije smatra univerzalno pravo svake zemlje na medijske resurse, stvaranje nacionalne komunikacijske strukture koja promiče dvosmjernu komunikaciju na svim razinama i jačanje informacijske pismenosti. (Servaes, 1983, prema: Collins, 1988: 112-113). Za njega su masovni mediji pružatelji slobode javnog mnijenja, na čemu se temelji današnja demokracija i očuvanje kulturnog identiteta lokalne zajednice.

5. ZAKLJUČAK

Modeli masovne komunikacije za razvoj ruralnih područja nastali su pod okriljem dvaju društvenih sustava: kapitalizma i komunizma. Zapadno-orijentirani teoretičari razvoja – Daniel Lerner, Wilbur Schramm i Everett Rogers - komunikacijske su modele prilagodili važnosti makroekonomskih pokazatelja razvoja. Slijedom toga, razvila se modernizacijska paradigma. Nasuprot njima, u središtu modela Paula Freirea i Nore Quebral je čovjek. To je dovelo do zamjene stare paradigme dvjema novima: paradigmom ovisnosti i novom paradigmom. Prva, temeljena na dijalogu, negirala je poimanje individue kao pasivne društvene jedinice. Druga ju je nadopunila, naglašavajući participaciju. Jan Servaes zagovornik je objedinjenja svih prethodnih paradigmi. Stoga, u svojem prijedlogu ističe kako bez gospodarskog razvoja i prilagodbe tradicionalnih društvenih vrijednosti modernima, nema razvoja ruralnih područja.

Utemeljeno na sociološkim istraživanjima agrarnih društava bivših kolonija, može se zaključiti kako je razvojna komunikacija podsustav masovne komunikacije. Njezina posebnost je planirana upotreba medijskih resursa u svrhu postizanja nacionalnih ciljeva razvoja. Slijedom toga, glavne uloge razvojne komunikacije su transformacija i socijalizacija. Prva je produkt razvojnih modela modernizacijske paradigme. Linearno, točno određene informacije raspršuju se od komunikatora prema heterogenoj masi, s ciljem poticanja motivacije za ekonomskim i tehnološkim promjenama. Radi kritika da je manipulativna i kulturološki razarajuća, danas se rijetko koristi. Druga uloga formirana je kao odgovor na zapadno-orijentirane razvojne modele. Zagovornici paradigme ovisnosti i njezine sljedbenice - nove paradigme, društvo nisu smatrali amorfnom masom kojoj razvoj treba nametnuti. Zagovaranjem kulture dijaloga oni tvrde da razvoj treba počivati na participaciji odnosno *feedbacku* lokalne razine. Prema njima, tradicionalne društvene vrijednosti nije dobro zatirati, već ih treba uklopiti u razvojne ciljeve. Modificirani, ali ipak poznati kulturni identitet unutar kojeg se individua osjeća sigurno, prije će potaknuti kretanje društva duž tradicionalno-modernog kontinuuma.

Međutim, ova uloga također ne može biti dugoročno održiva. Naime, postoje zemlje koje se po ustaljenim kriterijima ne mogu svrstati među razvijene, ali isto tako one ne pripadaju niti nerazvijenima. Stoga je boljka razvojnog komuniciranja povodljivost za dihotomičnim podjelama svijeta.

Povjesničari poput Marije Todorove (2015) i Marka Mazowera (2007) povijesnim podjelama svijeta zamjeraju zanemarivanje tranzicijskog statusa. Isključujući geografsko-kulturološke prijepore oko granica Balkanskog poluotoka, uzimaju ga za primjer argumentiranja nužnosti trijalizma u konceptu razvoja svijeta. Prema njima, zemlje objedinjene u tom nazivu često se uspoređuje s mostom između istoka i zapada ili između Europe i Azije. Oboje navode kako je Balkan most između različitih stadija razvoja, budući da mu se u znanstvenim krugovima nerijetko dodjeljuje etiketa polurazvijenog, poluciviliziranog ili čak polukolonijalnog područja.

Da Balkanu nije mjesto u dihotomičnoj podjeli svijeta, prije Todorove i Mazowera, tvrdio je to i američki povjesničar i sociolog W. E. B. Du Bois (1945). Za njega je Balkan skupina slobodnih država, s masom poluobrazovanog, ali siromašnog naroda nad kojim Europa i (tadašnji) Sovjetski savez planiraju sfere utjecaja. Niti on nije Balkan smatrao nerazvijenim, ali ga je percipirao polukolonijalnim.

Slijedom navedenog, budući još nije bilo pokušaja, velik je prostor za istraživanje primjene dosadašnjih modela razvojne komunikacije u tranzicijskom društvu (koje nema klasično kolonijalno naslijeđe), ili razvijanje posebnog modela koji bi ubrzao proces prijelaza iz tranzicije u razvijenost. Naime, kako ga Edward W. Said (2008) naziva, Balkan je Zapad istoka, čije je društveno tkivo satkano od moderne vanjštine i tradicionalnog sadržaja – zapravo onoga što se u konačnici očekuje da će razvojni komunikacijski modeli napraviti od nerazvijenih zemalja.

6. POPIS KORIŠTENIH IZVORA

1. Chu, Godwin. C. 1994. »Communication and Development: Some Emerging Theoretical Perspectives«. U: *Communicating for Development: A New Pan-Disciplinary Perspective*, ur. Andrew A. Moemeka, 34-54. Albany: State University of New York Press.
2. Collins, Lori Anne. 1988. An exploration of the paradigms of communication and development with an emphasis upon the use of one-way versus two-way models of communication. *Magistarski rad*, University of Windsor, Ontario.
3. Du Bois, William Edward Burghardt. 1945. *Color and Democracy: Colonies and Peace*. New York: Harcourt, Brace.
4. Flor, Alexander G. 2007. *Development Communication Praxis*. Philippines: University of the Philippines.
5. Freire, Paulo. 2002. *Pedagogija obespravljenih*. Prevela Sanja Bingula. Zagreb: ODRAZ – Održivi razvoj zajednice.
6. Freire, Paulo. 2005. *Education for Critical Consciousness*. London: Continuum.
7. Hedebro, Goran. 1982. *Communication and Social Change in Developing Nations*. Ames: The Iowa State University Press.
8. Kumar, Rajesh. 2011. »Development communication: A purposive communication with social science – an Indian perspective«. *Global Media Journal – Indian Edition* 2, br. 2: 1-21.
9. Kunczik, Michael i Astrid Zipfel. 2006. *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.
10. Lerner, Daniel. 1958. *The Passing of Traditional Society: Modernising the Middle East*. New York: Collier-Macmillan.
11. Lerner, Daniel. 1967. »Communication and Change in the Developing Countries«. U: *International Cooperation and Communication in National Development*, ur. Wilbur Schramm i Daniel Lerner, 103-125. Honolulu: The East-West Center Press.
12. Manyozo, Linje. 2012. *Media, Communication and Development: Three Approaches*. New Delhi: SAGE Publications India Pvt. Ltd.
13. Mazower, Mark. 2007. *Balkan – kratka povijest*. Preveo Krešimir Krnjić. Zagreb: Srednja Europa.
14. Quebral, Nora. 2012. »The Underside of Communication in Development«. *Nordicom Review*, br. 33: 59-64.
15. Rogers, Everett. 1983. *Diffusion of Innovations*. 3. izdanje. New York: The Free Press.

16. Said, Edward Wadie. 2008. *Orijentalizam*. Prevela Drinka Gojković. Beograd: XX VEK.
17. Schramm, Wilbur. 1964. *Mass Media and National Development*. Stanford: Stanford University Press.
18. Todorova, Marija. 2015. *Imaginarni Balkan*. Prevela Karmela Cindrić. Zagreb: Naklada Ljevak.